

Izlaganje sa znanstvenog skupa (Conference paper)
94(497.6) 1353/1387“

DŽENAN DAUTOVIĆ

Bosansko-ugarski odnosi kroz prizmu braka Ludovika I Velikog i Elizabete, kćerke Stjepana II Kotromanića

Abstrakt: U radu se analizira utjecaj kraljice Elizabete/Jelisavete na bosansko-ugarske odnose od njene udaje za ugarskog kralja Ludovika I 1353. godine do smrti 1387. godine. Najznačajniji događaji na kojima se posmatra problem su: predaja Huma Ugarskoj kao Elizabetinog miraza i borbe oko ugarskog prijestolja koje su nastupile nakon smrti Ludovika I. Autor razmatra i kulturno-historijski segment profila ličnosti ove bosanske princeze i ugarske kraljice. Osnovni problemi koji su se pokušali osvijetliti: pravni status miraza između dvije dinastije, odnos bosanske princeze prema interesima dinastije iz koje potiče, položaj žene-vladara u drugoj polovini 14. stoljeća.

Gljučne riječi: Elizabeta, Ludovik I Anjou, zapadni Hum kao miraz, međudina-
stički odnosi Bosne i Ugarske, Tvrtko I.

Abstract: The paper analyzes the influence of Queen Elizabeth on Bosnian-Hungarian relations from her marriage to the Hungarian King Louis I in 1353 until her death in 1387. The most significant events which the problem is considered from are the submitting of Hum to Hungary as Elizabeth's dowry and the struggle for the Hungarian throne which occurred after Louis' death. The author considers the cultural and historical segment of the personality profile of this Bosnian Princess and Hungarian Queen. The basic problem which we attempted to disclose was the legal status of the dowry between the two dynasties, the relation of the Bosnian Princess towards the interests of the dynasty she originated from and the position of the woman-ruler in the second half of the 14th century.

Key words: Elizabeth, Louis the Great, Western Hum as dowry, inter-dynastic relations of Bosnia and Hungary, Tvrtko I

Historiografija o bosanskoj vladarskoj dinastiji Kotromanića nije bogata. Mnogi od vladara srednjovjekovne Bosne još nemaju svojih biografija, pa tako ne čudi što većina ženskih članova te porodice nije naučno istražena. Elizabeti, kćerci bana Stjepana II Kotromanića, do sada je bio posvećen svega jedan stručni rad čija je jedina

uloga bila utvrđivanje njene djelomične pripadnosti lozi Nemanjića,¹ nekoliko radova iz pera historičara umjetnosti koji su vezani uglavnom za njene pokroviteljske aktivnosti,² te par manjih priloga enciklopedijskog i novinskog karaktera,³ koji po svojoj prirodi i ograničenom prostoru nisu mogli detaljnije utvrditi uticaj ove kraljice na bosansko srednjovjekovlje.

Elizabeta je bila starija kćerka iz braka bosanskog bana Stjepana II Kotromanića (1323-1353) i Elizabete, kćerke Kujavskog vojvode Kazimira,⁴ sklopljenog 1323. godine.⁵ Tačan datum Elizabetinog rođenja u izvorima nije sačuvan, no iz izlaganja Mavra Orbinija (1555/56-1610) u njegovom djelu *Il regno de gli Slavi*, uzimajući u obzir sve njegove mane u izlaganju hronologije događaja, o čemu će više riječi biti kasnije, možemo zaključiti da se to desilo između 1335. i 1339. godine, s tim da smo skloniji ranijim godinama ovog raspona.⁶

Kao i za većinu ličnosti srednjovjekovne Bosne, niti za Elizabetu u izvorima nisu sačuvane vijesti vezane za njeno najranije djetinjstvo. Osnovanim se čini pretpostavka da je na bosanskom dvoru prošla neku vrstu odgoja i obrazovanja svojstvenog vladarevoj kćerki. Postojanje slične prakse dokazano je na primjerima pojedinih istaknutih bosanskih velikaša,⁷ a činjenice da su Elizabetini maniri primijećeni i na

¹ Петар Рокаи, “Библиографско-генеалогска белешка о угарској краљици Јелисавети Котроманић (поводом сто педесете годишњице рођења Илариона Руварца)”, *Зборник Матице Српске за историју*, бр. 28, Нови Сад, 1983, 129-133.

² Od njih najsvеobuhvatniji је: Ana Munk, “Kraljica i njezina škrinja. Lik угарске kraljice Elizabete, рођене Kotromanić (око 1340. – 1387.), u historiografiji i na škrinji svetog Šimuna u Zadru”, u: *Žene u Hrvatskoj, ženska i kulturna povijest*, (ur. Andrea Feldman), Institut “Vlado Gotovac”, Ženska infoteka, Zagreb, 2004, 77 - 104.

³ К. Адања, “Јелисавета Котроманић”, *Политика*, (03. VIII 1969.). Ђорђе Zelmanović, u: *Krležijana 1 (A – LJ)*, s. v. “Kotromanić Jelisaveta (Elizabeta, Erszebet Anjou)”; Pejo Čošković, u: *Hrvatski bibliografski leksikon*, s. v. “Elizabeta”.

⁴ Historiografska zabluda о postojanju kćerke bana Stjepana II imenom Drage izdržala је samo до ројаве прве озбилније анализе: Иларион Руварац, “Драга, Даница, Реса”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, knjiga III, Sarajevo, 1891, 225-229. Међутим, u rečenom braku рођена је још једна кћерка – Катарина, која се 1361. године удала за целјског грофа Германа I. О њој више u: Иларион Руварац, “Катарина, кћи Твртка I. бана (од 1353. до 1377.) и од 1377. – 1391. краља босанскога”, *GZM*, knj. III, Sarajevo 1892, 205-211; i Ignacij Voje, “Katarina Celjska – Kotromanićka in njen pečat”, *Celjski zbornik 1977-1981*, Celje, 1981, 287-292.

⁵ Marko Perojević, “Ban Stjepan II. Kotromanić”, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena до године 1463*, НКД “Napredak”, Sarajevo, 1942, 253.

⁶ Ustvari, oprez је можда i сувишан i temelji се samo на pretpostavci да је Orbini nekako знао да је 1357. године Elizabeta imala 18 година. Сви остали докази – податак да је на угарски двор дошла са 15 година те да се након три године удала за Ludovika, што знамо да се десило 1353. године, указују да као годину Elizabetinog рођења можемо истакнути 1335.

⁷ Зна се да су на босанском двору u дjetinjstvu боравили Pavle Radinović i Ivaniš Pavlović, док се исто pretpostavlja i за Sandalja Hranića. Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut за историју, Sarajevo, 2009, 20.

ugarskom dvoru, te da postoje vijesti da je ona sama za svoje kćerke napisala traktat o primjerenom ponašanju, o čemu će biti riječi kasnije, govore u prilog ovakvom zaključivanju.⁸ Budući je njena majka došla s uglednog vojvodskog dvora iz područja Poljske, vjerovatno su na taj način veliki uticaj na odgoj Elizabete imali glavni tokovi dvorske kulture istočno-centralne Evrope.

Kao kćerka sve moćnijeg vladara, koji je vidno jačao svoju državu na političkom i na ekonomskom planu, Elizabeta je bila veoma zanimljiva za sve obližnje dinastičke porodice. Prvi vladar za kojeg se spominje da je bio zainteresiran za Elizabetinu ruku bio je srpski car Dušan (1331-1355), koji ju je htio za ženu svom sinu Urošu. Miraz koji bi bosanska princeza donijela sa sobom bila bi Humska zemlja. Ovaj region inače je bio kamen spoticanja u odnosima Stjepana II i Dušana i ta ženidba bila je jedini mogući način miroljubivog razrješenja spora. Kako do nje nije došlo, ratni sukob bio je neizbježan. Upravo taj kontekst bosansko-srpskog rata iz 1350. godine i navodno Dušanovo opsjeđanje Bobovca u koji se bila sklonila Elizabeta,⁹ jeste historijska realnost u okviru koje se javljaju prve vijesti o položaju mlade princeze u komplikovanim međudinastičkim odnosima.¹⁰

Nakon ovih, nerealiziranih planova srpskog vladara prema Elizabeti, sudbonosnim će se pokazati interesovanje koje je za nju pokazala ugarska kraljica istog imena – Elizabeta, majka kralja Ludovika I Velikog (1342-1382). Orbinijevo kazivanje o ovom događaju je na više načina interesantno za našu temu:

Када је Лудовикова мајка чула да бан Стјепан има једну кћер од 15 година по имену Јелисавета, врло лепу и паметну девојчицу, замолила је бана да јој је пошаље, обећавајући му да ће је држати код себе као своју кћер. Пошто Стјепан није на то хтео пристати, краљица је кренула из Угарске с великом пратњом

⁸ O odgoju ženske djece u srednjem vijeku i značaju didaktičke literature u tom procesu, više pogledati u: Moјca Kovačić Dadić, “Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!” Vzgoja in izobrazba elitinih žensk v srednjeveških mest”, *Zgodovinski časopis*, let. 64, Ljubljana, 2010, 3-4, 262-324.

⁹ “Приметивши то цар уђе са свом војском у Босну без икакве препреке и стаде уништавати и палити све, не штедећи ни банове дворе. Ово у почетку цар није хтео радити, али касније учини по наговору своје супруге, жене уистину спремне на свако зло. Баци се још на освајање утврђења Бобовца, у које се била склонила Јелисавета, јединица кћи бана Стјепана ...”, Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Српска књижевна задруга, Београд, 1968, (пр: Здравко Шундрица), 38-39.

¹⁰ O tome više u: Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, СКЗ, Београд, 1964, 119-120. Autori su različito tumačili Orbinijeve vijesti o prijedlogu zaruka Elizabete i Uroša. Čorović odbijanje tog prijedloga od strane Stjepana II navodi kao razlog za otročinjanje “opšteg rata” (Владимир Ђоровић, *Историја Босне*, књига прва, Српска Краљевска Академија, Посебна издања књига СХХИХ, Друштвени и историјски списи књига 53, Београд, 1940, 271.), dok V. Klaić tu ideju pripisuje Mlečanima i Dubrovčanima kao način okončanja neprijateljstava (Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882, 139). Ilarion Ruvarac je izuzetno zanimljivom metodologijom srušio još jednu historiografsku zabludu koja se veže za ovaj niz događaja – izjednačavanje Bobovca sa Travnikom (Иларион Руварца, “Историјско – географско иверје”, *Зборник Илариона Руварца, одабрани историјски радови*, СКА, Београд, 1934, 257-289).

и дошла на реку Саву у Усори. Ту је позвала бана Стјепана и ступила с њим у преговоре. У почетку Стјепан је још увек нерадо пристајао на краљичино тражење. Она је, међутим, и даље била упорна, обећавајући и заклинајући се да ће је врло отмено удати, како и иначе доликује једној девојчици као што је она, као и да ће он том удајом бити презадовољан. На крају, свладан овим њеним обећањима и заклетвама, бан јој је дао кћер. Краљица ју је повела са собом у Угарску и држала код себе три године. Како се она у то време много пролепшала, а и како се у свим својим поступцима паметно владала, краљица мајка почела је настојати код свога сина Лудовика, коме је била умрла прва жена, Маргарита, кћи пољског краља Казимира, да је узме за жену. Пошто се Јелисавети у међувремену Лудовик свидео, она је сместа обавестила о томе свога оца и позвала га да дође у Угарску на њену свадбу. Али док се спремао на пут, разболео се од неке тешке болести, од које је и умро 1357. године. Беше покопан у цркви Мале браће, наиме, у цркви Св. Николе у Милешеву у Босни, коју је он за свога живота подигао.¹¹

Овај odlomak за нас је значајан јер у њему имамо први slikovit opis Elizabete i svih događaja koji su prethodili njezinoj udaji za Ludovika, u tom momentu najmoćnijeg evropskog vladara.¹² Pored toga, Orbinijeva greška u hronologiji davno је uočena,¹³ јер је Стјепан II засигурно преминуо 1353. године, у тјеку припрема за odlazak или на самом путу на кћеркино вјенчање.¹⁴ Vjenčanje Ludovika i Elizabete održano је 20. јуна 1353. године.¹⁵ Овај događaj је у својој hronici opisao Jan Długosz, poljski ljetopisac, zahvaljuјуći kojem је sačuvan opis ceremonije.¹⁶

¹¹ Орбин, *Краљевство Словена*, 147.

¹² Iako за нашу temu nije толико занимљиво писање Iospehusa Podhradczyog, у *Chornicon Budense*, Budaе, 1838, које су раније искористили Ruvarac и Rokai, ipak треба споменути да и то djelo обрађује овај brak.

¹³ Сима Ђирковић, “Коментари”, у: Орбин, *Краљевство Словена*, 344.

¹⁴ Vjerovatno су се Orbinijem водили Rački и Klaić када су устврдрили да је бан Стјепан II prisustvovao ceremoniji вјенчања, што је уочио и испрвио још Ruvarac (Иларион Руварац, “Бановање Твртка бана (1353. – 1377.)”, *GZM*, br. VI, sv. 2, Sarajevo, 1894, 226).

¹⁵ Antal Por, *Nagy Lajos 1326-1382*, II, Budapest, 1892, 291.

¹⁶ “Anno 1353 vigesima mensis Iunii Ludouicus Hungariae rex, nepos Casimiri Poloniae regis, Virginem Elisabeth, filiam Stephani, regis Bosniae, quem Hisupusban vocant, elegantis formae foeminam desponsat, et summo pontifice permittente, matrimonialiter sibi coniungit, celebratis ex more apud Budam nuptiis. Geneuerat siquidem praefatam Elisabeth, Ludouici nuptam, Elisabeth, filia Casimiri, Gniwokouiensis Ducis, soror patruelis, reginae Hungariae, Elisabeth senioris Germana, Caroli relictiae, et Ludouici quarta consanguinitatis linea contingebat”. Georgii Fejer, *Codex diplomaticus Hvangariae ecclesiasticus ac civilis*, том IX, vol. II, Budaе, 1833, 239-240. Nije nam poznato на којим изворима се темелји тврдња да је вјенчању prisustvovala мајка бана Твртка “domina Helena” са сином Vukom (Milko Brković, “Srednjovjekovne latinske isprave bosanskih vladara izdane Dubrovniku”, *Anali*, sv. 28, Zavod за povijesne znanosti HAZU у Dubrovniku, Dubrovnik, 1990, 58.). Могуће је да је дошло до конфузije са свадбом Твртка I и bugarske princeze

Zbog bliskog srodstva,¹⁷ brak je hitno morao dobiti dispenzu pape,¹⁸ što je i ispolovano krajem augusta 1353. godine.¹⁹

Nema sumnje da je ovim brakom ostvareno mnogo ciljeva sa obje strane. Ludovik je pored dinastičkih interesa imao na umu i državne, te je želio što čvršće uz sebe vezati bosansku vladajuću kuću, a bez dileme je na umu imao i bogat miraz.²⁰ U isto vrijeme, bez obzira što se odnosi između dviju dinastija nisu umnogome popravili, ugled koji je bosanska vladajuća porodica Kotromanića na ovaj način postigla značio je veoma mnogo u srednjovjekovnom svijetu.²¹ Elizabeta je rodila dvije kćerke, Mariju – buduću kraljicu Ugarske i Hedvigu – buduću kraljicu Poljske. Međutim, širenje Kotromanićke krvi među vladajućim porodicama Evrope stat će na njih dvije. Marija će umrijeti u kasnom stepenu trudnoće, 17. maja 1395. godine,²² dok je Hedviga 1399. godine, zajedno sa svojim novorođenčecom, podlegla na poroditeljskoj postelji.²³

Dogoteje (Владимир Ђоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, СКА, Посебна издања - књига LVI, Друштвени и историјски списи - књига 22, Београд – Земун, 1925, 37).

¹⁷ Elizabetina prabaka Katalina, supruga srpskog kralja Dragutina, bila je rođena sestra Marije, supruge napuljskog kralja Karla II, pradjeda Ludovikovog. Рокаи, “Библиографско-генеалогска белешка”, 132.

¹⁸ *Dispensa, dispensa*: ž. Oslobođanje od zakona u pojedinim slučajevima. Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, 1976, 67.

¹⁹ “Significant sanctitati vestre devoti filii Ludovicus rex Ungarie et Elizabeth, nata nobilis viri domini Stephani ducis Boznensis, quod ipsi rex et Elizabeth ex certis causis sanctitati vestre exponendis scientes se quarto consanguinitatis gradu ex utroque parente fore coniunctos, matrimonium inuicem contrauerunt carnali inter eos copula subsecuta. Cum autem ex ipsorum separacione, si fieret, possent uerisimiliter graui scandala prouenire, supplicant eidem sanctitati, quatenus ipsos ab excommunicationis sententia, si quam ex premissis contraxerunt, absoluere et cum eis et [iam] dispensare dignemini, ut in sic contracto matrimonio licite ualeant remanere, prolem susceptam et suscipiendam etc. et cum aliis clausulis oportunis. Fiat et iniungatur eis salutaris penitencia per vicecancellarium arbitranda. G. Datum apud Villam novam Avinionensis diocesis, II. kalendis, septembris anno primo.” Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XII, Zagreb, 1914, 194.

²⁰ Ђоровић, *Хисторија Босне*, 272-273; Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 140-141; Franjo Rački, “Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća”, *Rad JAZU*, br. IV, Zagreb, 1868, 82.

²¹ Бирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 121.

²² Marki Sandor, *Maria magyarorszag kiralyneja 1370-1395*, Budapest, 1885, 188; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, 659. O Mariji je još u srednjem vijeku napisano epsko djelo *Carmen seu historia Carolo il cognomento Parvo Rege Hungariae*, od strane venecijanskog diplomate Lorenza Monacia. O tome više u: Ilona Edit Ferenczy, *Poetry of Politics: Lorenzo Monaci's Carmen (1387): The daughter of Louis I, Queen Mary of Hungary, in Venetian Eyes*, VDN Verlag, Stuttgart, 2009, 72.

²³ Marianne Saghy, “Jadwiga”, u: *Women and Gender in Medieval Culture – An Encyclopedia*, (ed. M. Schauss), Routledge, London – New York, 2006, 421. Nažalost, monografska studija o mladoj kćerki Elizabete nam je ostala nedostupna: Oscar Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, A Polish Institute of Arts and Sciences of America, Atlantic Studies on Society in

Centralno pitanje bosansko-ugarskih odnosa u godinama nakon vjenčanja Ludovika i Elizabete bilo je pitanje Huma. U historiografiji se pojavilo mnogo suprotnih mišljenja o načinu na koji je Hum prešao pod ugarsku vlast, da li je osvojen prisilom ili kao dio Elizabetinog miraza. Pogledajmo najprije šta je o tome pisao Orbini:

После дужег и врло угодног боравка у Угарској, Твртко се спремао на повратак у Босну. Но, Лудовик га је задржавао преко његова очекивања, стављајући му до знања да га неће пустити све док му не поврати Хумску област за коју је говорио да је баштина његове жене Јелисавете. Дакле, да би избавио и себе и ону господу која су дошла с њим из Босне, Твртко је уговорио с краљем да ће му дати у Хуму трг Неретве и цео онај крај који се налази између реке Неретве и Цетине с тврђавама Имотицом и Новим. Када је то испунио, краљ му је дозволио да се врати у Босну, пошто га је претходно краљевски даровао и писмено потврдио као владара у Босни.²⁴

Za našu tematiku važan je još jedan suvremeni izvor, pismo Bežinskog arhidakona Gala (Ivan Küküle).²⁵ Ovaj crkveni velikodostojnik boravio je na ugarskom dvoru i prisustvovao dogovoru Ludovika i Tvrtka, te ovim pismom on obavještava svog nadređenog, zagrebačkog biskupa, o rezultatima dogovora – ustupanju zapadnog dijela Huma Ludoviku i “potvrđivanje” banske titule Tvrtku.²⁶

Change, No. 73, East European Monographs, No. CCCVIII, Columbia University Press, 1991, 400. Pogledati i u Jerzy Besala, *Najsłynniejsze Mitości Królów Polskich*, Warszawa, 2009, 31-52. Također, nepoznato je ostalo porijeklo i vjerodostojnost Hedviginog portreta objavljenog u: Iwo Cyprian Pogonowski, *Poland, An Illustrated History*, Hippocrene Books Inc, New York, 2003, 40.

²⁴ Орбин, *Краљевство Словена*, 147.

²⁵ Ovo pismo prvi put je objavio Ivan Kukuljević-Sakcinski u: *Arhiv za povestnicu jugoslavensku* II, Zagreb 1852, 35, no Ruvarac je bio prvi koji ga je ispravno datirao u 17. juli 1357. godine (Ruvarac, “Бановање Твртка бана”, 231). O tome više vidjeti u Mladen Ančić, *Putanja klatna, Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Djela – Knjiga 9, Zadar – Mostar, 1997, 156-157, i napomena 41.

²⁶ “Domine et pater reuerende Scire velit vestra paternitas, quod inter dominum regem et Thurkonem wanum Woznensem huiusmodi facta est concordia et compositio, quod idem wanus totam terram Holmi cum omnibus Castris in eadem existentibus pro iuribus domine regine iunioris eidem resignauit. E conuerso autem idem dominus rex wanatum Wozne et Wzure eidem wano et fratri suo confirmauit; Ita uidelicet, quod idem wanus omnes paterenos et hereticos de terra sua eiicere teneatur, sicut fide . . . mediante. Et quod omnem fidelitatem exhibet domino regi et in omni expeditione sua fideliter tenebitur seruire [quando per] dominum regem fuerit requisitus, et ipse vel frater suns continuam in curia regia facient residentiam personalem; praeterea licet idem dominus rex, sicut decreuerat, vos in curiam Auinionis destinare voluerit, tamen quia in litteris papalibus domino regi directis expresse habebatur, quod dominus Paulus episcopus Kurchiensis in legationibus apostolicis proxime foret venturus. Ideo prestolatur aduentus Episcopi prenotati. Ecce enim dominus rex cum domina sua consorte in hiis diebus canicularibus pro evitandis caloribus estivis versus Zolyum intendit proficisci et ibidem pausabit, quamdiu dies ibi caniculares expirabunt. Ceterum sciatis, quod et filius Mykch condam bani emulus et ecclesie vestre persecutor

Mišljenja smo da ova dva izvora kazuju da je Tvrtko predao Hum kao Elizabetin miraz, dakle, ne kao posljedicu oružane prisile već kao dio državno-pravnih odnosa između dvije srednjovjekovne dinastije. Ako se iz prezentiranih izvora i može prepoznati određeno nesnalaženje i iznenađenost mladog bana, oni ništa ne govore o “poremećaju odnosa između bana i kralja”,²⁷ “otvorenom sukobu”,²⁸ “prisiljavanju Tvrtka na tegobne uslove”,²⁹ “strahu od velike kraljeve vojske”,³⁰ barem po pitanju Huma kao miraza. Sasvim je logično da je Ludovik želio zaštititi svoje novoosvojene posjede u Dalmaciji³¹ i ponovo ustanoviti ugarsku premoć u Humu, te da su to osnovni razlozi njegovog potezanja pitanja Humske zemlje, na koju su Kotromanići izgubili pravo od kada je postala dio Elizabetinog miraza.³² Mladen Ančić čak pretpostavlja postojanje određenog, danas u izvorima izgubljenog, sporazuma između Stjepana II i Ludovika I u kojem je uređeno pitanje teritorijalnog dijela Elizabetinog miraza.³³

Da bismo u potpunosti razumjeli svu širinu problema Elizabetinog miraza, moramo najprije sagledati koje je to predjele on obuhvatao, a zatim i osnovne principe koji su tokom srednjeg vijeka vladali po pitanju davanja državnog teritorija u miraz.

U historiografiji je odavno postignut konsenzus da Ludoviku nije ustupljen cijeli Hum, nego samo njegov zapadni dio, između rijeka Neretve i Cetine. Ostanak Blagaja, političkog centra Huma,³⁴ unutar bosanske teritorije, dao je za pravo Tvrtku da se i dalje naziva Хльмьски г[оспо]д[и]нь.³⁵

vnam civitatem Wlrici de Rosumberk condam captiui domini regis Krysnyan vocata cum castro in Istria domino regi subiugavit, in cuius expugnatione duo nobiles boni spiritum exalarunt et alii complures ex fidelibus domini regis extiterunt vulnerati. De conualescencia autem corporis vestri deum orationibus iugibus exorabo. Valet in domino. Datum Wude in festo sancti Alexii confessoris. Per Galium archidiaconum de Wexin.” Lajos Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Munchen – Leipzig, 1914, 336-337; Pismo je djelomično objavljeno i u Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 145.

²⁷ Владимир Ђоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, 6.

²⁸ Nada Klaić, “Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne”, *Prilozi*, br. 14, Institut za istoriju, Sarajevo, 1978, 72.

²⁹ V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 145.

³⁰ Ђоровић, *Хисторија Босне*, 281-282.

³¹ Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 414.

³² Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna, politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 233.

³³ Ančić, *Putanja klatna*, 158-159. Moramo istaći da su ove pretpostavke na razini nagađanja, no ipak se čini sasvim mogućim da su dvije države na ovaj način uredile međusobne razmirice oko teritorija koji je nekada pripadao Ugarskoj, a zatim pao pod prevlast Bosne.

³⁴ Pavao Anđelić, “Bišće i Blagaj, politički centar Humske zemlje u srednjem vijeku”, *Hercegovina*, br. 1, Mostar 1981, 41-72.

³⁵ Јелена Мрѓић-Радојчић, “Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу (1366, август 13, Прозор у Рами)”, *Стари српски архив*, бр. 2, Лакташи, 2003, 169.

Teorija da je miraz uključivao i područje desno od obale Vrbasa, plod je mađarske historiografije.³⁶ To područje se više odnosi na jedan potpuno drugi političko-historijski okvir, unutar koga Ludovik na svoju stranu privlači Donjokrajske Pavloviće-Hrvatiniće i drugu vlastelu, a da se ne uklapa u priču o mirazu potvrđuje i žestoka Tvrtkova reakcija,³⁷ koja je izostala na primjeru Huma. Ako je Ludovik silom oteo Hum, onda se postavlja pitanje zašto Tvrtko na isti način nije preoteo barem najunosniji dio svoje države – trg Drijeva, nakon što je do nogu porazio ugarskog kralja 1363. godine,³⁸ ili u 70-im godinama 14. stoljeća kada se osjećao dovoljno snažnim da se kruniše za kralja. Mislimo da odgovor leži upravo u pravnom položaju tog dijela Huma kao Elizabetinog miraza.

Pravna priroda miraza u srednjem vijeku veoma je komplikovana. Glavne karakteristike miraza kao pravne kategorije unutar ugarskog prava, obradio je još Antun Dabinović u prošlom stoljeću,³⁹ međutim naš primjer je utoliko specifičan što se radi o mirazu između dvaju kraljevstava. U srednjem vijeku smatralo se da kralj za suprugu treba uzeti ženu kraljevskog ili visokog plemićkog porijekla, čija će porodica biti u stanju da ponudi bogat miraz i političke pogodnosti.⁴⁰ U osnovi, vladalo je pravilo da što je veći društveni položaj princeze, to miraz treba biti veći. Tako može izgledati da je bosanski ban, ustupanjem Huma, platio previsoku cijenu za ostvareni društveni ugled što ga je nosilo vjenčanje njegove kćerke sa ugarskim vladarom.⁴¹ Međutim, neki suvremeni primjeri pokazuju da se odnos prema teritoriji koja je uključivana u miraz može i drukčije promatrati. Naime, brojni poznavaoци *ius commune* naglašavaju da po postulatima Rimskog prava žena i njena porodica zadržavaju vlasništvo nad imovinom koju ona donosi u brak u vidu miraza.⁴²

³⁶ O tome više u: Pal Engel, *The Realm of St. Stephen*, I. B. Tauris, New York, 2001, 162; Idem, "Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 16, Zadar, 1998, 62.

³⁷ O tome više u: Ančić, *Putanja klatna*, 174; Pejo Ćošković, u: *Hrvatski biografski leksikon*, s. v. "Hrvatinići"; Јелена Мргић-Радојичић, *Доњи краји – Крајина средњовековне Босне*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2002, 63-65.

³⁸ Dubravko Lovrenović, "Kralj Tvrtko I Kotromanić (1353-1391): vladar u europskim okvirima – spomenik jednoj mogućnosti", u: *Bosanska kvadratura kruga*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb 2012, 358.

³⁹ Antun Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Matica Hrvatske, Zagreb, 1990 (2. ed.), 363-366. Niz zanimljivih podataka, vezanih za pravne norme u vezi miraza u dalmatinskim komunama, može se pronaći u radu Božena Glavan, "Miraz u Zadru u XIV stoljeću", *Historijski Zbornik*, god. LXI, br. 2, Zagreb, 2008, 269-288, dok za položaj miraza u srpskom srednjovjekovnom običajnom pravu i Dušanovom zakoniku pogledati Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, Лирика, Београд, 2002, 397-516.

⁴⁰ Nuria Silleras-Fernandez, "Money isn't everything: concubinage, class and the rise and fall of Sibilla de Fortia, Queen of Aragon (1377-87)", u: *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, (ed. Theresa Earenfight), Palgrave MacMillan, New York 2010, 67.

⁴¹ Ančić, *Putanja klatna*, 152-153.

⁴² Philip L. Reynolds, "Marrying and its Documentation in Pre-Modern Europe: Consent, Celebration

Primjeri ovakve prakse postoje kako u srednjovjekovnoj Evropi,⁴³ tako i u Bosni.⁴⁴ Mnogo je okolnosti koje upućuju da je i Elizabetin miraz u Humskoj zemlji bio upravo ovakve prirode. Naime, sačuvani su izvori da je lično ona upravljala humskim poslovima,⁴⁵ a nakon Ludovikove smrti u septembru 1382. godine, vrlo brzo se predati gradovi vraćaju pod bosansku upravu i to bez ikakvih zabilježenih sukoba ili prigovora s ugarske strane.⁴⁶

and Property”, u: *To have and to hold, Marrying and its Documentation in Western Christendom, 400-1600*, (ed. Philip L. Reynolds), Cambridge University Press, Cambridge 2007, 36.

⁴³ Jedan od slikovitijih primjera je brak između kastiljske kraljice Marije i aragonskog kralja Alfonsa V u kojem je Marija zadržala upravu nad markizatom Villene, posjedima Andujara i Medellina, lenima utvrđenja Arande i Portilla. Svi ti posjedi su postali dio aragonskog kraljevstva u sklopu miraza. Sam kralj Alfonso nije smatrao da te kraljičine teritorije nisu dio njegovih posjeda, već da njima upravlja kraljica preko službenika koje je sama postavila. Theresa Earenfight, “Royal Finances in the Reign of Maria of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-53”, u: *Women and Wealth in Late Medieval Europe*, (ed. Theresa Earenfight), Palgrave MacMillan, New York, 2010, 237.

⁴⁴ U Bosni možemo prepoznati nekoliko primjera ovakve prakse: kratkotrajnu vladavinu tepčije Batala nad župom Sanom, za koju mu ju je kao miraz donijela njegova žena Resa, kćerka kneza Vukca Hrvatinića. Руварац, “Драга, Даница, Реса”, 235-236, vidjeti i u: Amir Kliko, “Тепчија Батало, господар жупа Сана и Лаšве”, *Divan*, br. 45, BKZ Preporod, Travnik, 2004, 19-20. Zatim imamo pitanje Omiša kojeg u miraz Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću donosi Jelena Nelipčić, da bi ga nakon Hrvojeve smrti “odlučila predati bratu” Ivanišu Nelipčiću, Dubravko Lovrenović, “Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica”, *Radovi*, vol. 20, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1987, 187-188 (donekle ovu teoriju o Omišu kao baštini Jelene Nelipčić podržava i Невен Исаиловић, “Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића и његово наслеђе”, *Историјски часопис*, књ. LIV, Београд, 2007, 141). Još jedan analogan primjer jeste dolazak Ostrovice i Skradina pod vlast Sandalja Hranica Kosače, kao dio miraza koji mu je donijela Katarina, kćerka Vuka Vukčića. Vidljivo je da, dok je brak trajao, ovim posjedima zajednički upravljaju Sandalj i njegova punica banica Anka. Dubravko Lovrenović, “Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranic došao u posjed Ostrovice i Skradina”, *Radovi*, vol. 19, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1986, 231-236, također i Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 150, 164, 182.

⁴⁵ “Elizabet dei gratia junior reina Hungarie, fidei suo Konya bano regnorum Dalmacie et Crouacie et vicecomiti eiusdem in terra Kolum nunc constituto et in futurum constituendo salutem et gratiam. Cum dominus rex conthoralis et nos fideles nostros Goyak et fratres eiusdem cum possessionibus suis vniuersis in dicta terra Kalum vbilibet habitis quas pro fidelibus eorum seruicis potens et magnificus Stephanus banus felicis recordationis genitor noster carissimus donauit et contulit ad nostram recepimus protectionem et tutelam, quare fidelitate uestre precipiendo mandamus quatenus dictos Goyak et fratres eiusdem in possessionibus et libertatibus eorum vice nostre persone consequere et protegere debeatis nullam molestiam aut impedimentum inferere a verantibus et aliis debeatis et aliud in premissis non facturi. Datum in Lorav, die dominica post festum sancti Michaelis archangeli, anno domini MIIIcLXVII, sub sigilo nostro secreto”. (3. oktobar 1367. Lorav) Ančić, *Putanja klatna*, prilozi 2, 261-262.

⁴⁶ Već 1. decembra 1382. godine kao *vayvoda de Imota* spominje se Tvrtkov čovjek Veselko Perfčić. Михаило Ј. Динић, *Одлуке већа дубровачке републике*, књ. 1, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, треће одељење, књ. XV, Београд, 1951, 274; Вељан Трпковић, “Хумска земља”, *Зборник филозофског факултета*, књ. VIII, Београд, 1964, 238-239. Što se tiče Drijeva, postojalo je više dilema oko vremena njihovog vraćanja u okvire Bosne, no sa velikom

Godine koje su uslijedile nakon vjenčanja Ludovika i Elizabete obiluju dinamičnim odnosima Bosne sa Ugarskom, no kroz sačuvane izvore ne možemo rekonstruisati ulogu kraljice Elizabete u njima. To pogotovo nije moguće uraditi za događaje vezane za veliku ugarsku ofanzivu na Bosnu iz 1363, ali ima osnova za pretpostavku da je ona uticala na naklonost koju je na ugarskom dvoru Tvrtko imao tokom pobune vlastele protiv njega, do koje je došlo 1366. godine. Zanimljivo je da jedan dio autora baš Elizabeti daje ključnu ulogu u Ludovikovom neutralnom stavu i prešutnom prihvaćanju Tvrtkove krunidbe iz 1377. godine.⁴⁷ Najdalje u toj teoriji otišao je Đuro Basler, koji je istakao da je to “ono izrazito feudalističko shvaćanje politike u kojem su porodični momenti bili jači od nacionalnih”. Kraljičini postupci izazvali su mržnju kod jednog dijela mađarskog plemstva. “Prisjetimo se koliko joj je to plemstvo prišivalo loših ljudskih osobina, kao što su brzopletost, gramzivost i častoljublje...”⁴⁸ Ova analiza uglednog arheologa i historičara apsolutno ima svoju podlogu. Možemo s razlogom pretpostaviti da je Elizabeti godilo što se porodica iz koje je ona potekla izdigla u kraljevsku čast. Međutim, dvojbeno je zaključivanje da je iz tog razloga ona činila nešto na uštrb Ugarske. Udajom za Ludovika, interesi nove porodice su Elizabeti postali prioritetni u odnosu na njeno porijeklo, što će se lijepo vidjeti u njenim kasnijim političkim potezima.

Iz izvornih podataka možemo izvući i nekoliko informacija o Elizabetinoj ličnosti, njenim afinitetima i sposobnostima. Da je bila blisko vezana za oca, bana Stjepana II, pokazuje i kovčeg sv. Šimuna, koji se danas čuva u istoimenoj crkvi u Zadru (**slika 1**). Kovčeg je izrađen 1380. godine, a Elizabeta ga je naručila od milanskog zlatara Francesca di Sesta.⁴⁹ Na kovčegu je prikazano kako “Elizabeta neceremonijalno tuguje, bez kraljevskih oznaka, u jednostavnoj odjeći raspuštene kose. Taj je prizor, pak, bez presedana u bilo kojoj kraljevskoj ikonografiji zbog neuobičajeno intimnog i osobnog sadržaja”.⁵⁰ Među današnjim historičarima umjetnosti prevladava stav

sigurnošću kao indikator tog događaja možemo uzeti datum ukidanja solnog trga u Novom – 2. decembar 1382. godine. Ђуро Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1987, 54; Михаило Ј. Динић, “Трг Дријева и околина”, *Годишњица Николе Бунућа*, књ. XLVII, Београд, 1938, 124-125. Mada se o autorovoj pretpostavci o pripremanju prepada Tvrtka na Drijeva može raspravljati.

⁴⁷ Đuro Basler, “Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine”, *Prilozi*, br. 11-12, Institut za istoriju, Sarajevo, 1975-1976, 53; Dubravko Lovrenović, “Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije)”, *Forum Bosnae*, br. 3-4, Sarajevo, 1999, 280; Ančić, *Putanja klatna*, 198-199.

⁴⁸ Basler, “Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine”, 53.

⁴⁹ Natpis na kovčegu, u slobodnom prijevodu, glasi: “Šimun ovaj pravedni, koji u naručju držaše Isusa od Djevice rođena, mirno počiva u ovoj škrinji koju prinese blagim zavjetom kraljica Ugarske, moćna, slavna i uzvišena Elizabeta mlađa, godine 1380. Ovo djelo učini Franjo iz Milana”. Snježana Mutapčić, “Likovni portret bana Stjepana II Kotromanića”, *Ševak*, br. 5, Srebrenik, februar 2011, 49.

⁵⁰ Munk, *Kraljica i njezina škrinja*, 92.

da je na kovčegu prikazana smrt Stjepana II oko čijeg se tijela okupila bosanska vlastela, te da ova škrinja može poslužiti i kao izvor za proučavanje gotičke nošnje kod bosanske vlastele. Koliko je kraljici bilo stalo do izgleda kovčega i autentičnosti detalja na njemu, dokazuje i to da je od umjetnika tražila predloške i crteže koji će se na njemu naći.⁵¹

Slika 1: Kovčeg sv. Šimuna u Zadru

Zahvaljujući radu Lajoša Thallóczyja sačuvan je i analiziran grb kraljice Elizabete, koji se nalazi u sastavu njenog pečata na povelji od 2. maja 1386. godine.⁵² Istina, Thallóczyjeva teza da lik viteza na konju, na lijevoj strani od kraljičina prijestolja, predstavlja ranu fazu grba Kotromanića, danas se smatra pogrešnom.⁵³ (Slika 2)

Još jedna veoma interesantna epizoda iz kulturne historije vezana je za Elizabetu. Naime, vitez Geoffroi de la Tour Landry u svojoj knjizi, poznatoj kao *Chevalier de la Tour Landry*, posvećenog odgoju svojih kćerki govori o još jednom djelu sličnog sadržaja koje je napisala ugarska kraljica svojim kćerkama.⁵⁴ Nažalost, pored vijesti

⁵¹ O ovoj škrinji pisali su mnogi historičari i historičari umjetnosti. Pored navedenog djela Ane Munk, za više podataka pogledati u: Planinka Mikulić, "Bosna i Europska Gotika", *Dijalog*, br. 4, Sarajevo, 1998, 194; Ivo Petricoli, *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, Monumenta Artis Croatiae 3, Zagreb, 1983, 107; Bojana Radojković, "Materijalna kultura bosanske vlastele", *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, br. 1, Beograd, 1995, 68; Pavle Vasić, "O nekim vidovima srednjovjekovne nošnje u BiH", u: *Radovi sa Simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i Evropska kultura"*, (ur. Fikret Ibrahimpašić), III, Zenica, 1973, 245; Ђоровић, *Хисторија Босне*, 275; Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 557.

⁵² Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, 282.

⁵³ O tome više u: Emir O. Filipović, "Lajos Thallóczy i bosanska heraldika", *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija Umjetnosti, Arheologija)*, knj. XVI/1, Sarajevo, 2010, 476. i Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 476.

⁵⁴ Rebeca Barnhouse, *The Book of the Knight of the Tower. Manners for Young Medieval Women*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, 33-34.

da je to djelo napisala oko 1382. godine,⁵⁵ drugih pojedinosti o ovom interesantnom podatku nemamo.

Slika 2: Pečat kraljice Elizabete. Natpis: S. ELIZABETH . DEI . GRACIA . HVNGARIE . DALMACIE . CROACIE . RAME . SERVIE . GALLICIE . LODOMERIE.

Inače, veliki problem u rekonstruisanju Elizabetinih aktivnosti predstavlja to što nosi identično ime sa svojom svekrvom, kraljicom Elizabetom, majkom Ludovika I.⁵⁶ Starija Elizabeta je u historiji ostala upamćena po dinamičnim aktivnostima u međudržavnim odnosima, te kao jedan od najvećih graditelja Ugarske. Ta činjenica je i kod slavnog književnika Miroslava Krleže prouzrokovala zabunu, kada je mlađoj kraljici pripisao niz graditeljskih poduhvata kraljice-majke. Interesantno je da čuveni pisac ovu aktivnost naveo kao dokaz Elizabetinog snobizma i kompenzacije za osjećaj manje vrijednosti jedne “manihejske” mladenke na dvoru Anžuvina.⁵⁷ Tako smo osuđeni da i u onako malom broju podataka, ograničenih uglavnom na visoko-državne poslove,⁵⁸ konstantno budemo na oprezu da ne bi došlo do zamjene identiteta.

⁵⁵ Kovačić Dadić, “Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!”, 267. Ista autorica je sličnu temu i ranije obradila: Mojca Kovačić, “Viri za zgodovino žensk v srednjem veku”, *Zgodovinski časopis*, let. 62, Ljubljana, 2008, 3-4, 323-349.

⁵⁶ Još jedan zanimljiv primjer zamjene identiteta ove dvije kraljice obrazložen je u radu: Ante Nazor, “O Pismu ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete (Zadar, 3. studenoga 1383.)”, *Vjesnik*, br. 98, Zagreb 2005, 243-249.

⁵⁷ Miroslav Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, sv. 3, Sarajevo 1975, 106-107, preuzeto iz Munk, “Kraljica i njezina škrinja”, 83, napomena 17.

⁵⁸ Jedna od rijetkih vijesti vezanih za odnose Elizabete prema Bosni po jednom pitanju koje nije vezano za visoke državne poslove se može naći u pismu pape Urbana V kralju Ludoviku i kraljici Elizabeti da ne dozvole plan Tvrtka da kćerku Grgura, sina pokojnog hercega Pavla, uda za sina “šizmatičnog” raškog kralja. Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, knj. XIV, Zagreb, 1916, 249-250; Dubravko Lovrenović, “Modeli ideološkog isključivanja: Ugarska i Bosna kao ideološki protivnici na osnovi različitih konfesija kršćanstva”, *Prilozi*, br. 33, Sarajevo, 2004, 41.

* * *

Ludovik I Veliki je umro 11. septembra 1382. godine, a sedam dana kasnije za novog vladara Ugarske krunisana je njegova 13-godišnja kćerka Marija.⁵⁹ Budući da je u srednjem vijeku jedini mogući način da kćerka naslijedi posjede bio da je otac u oporuci istakne kao muškog nasljednika, velika je vjerovatnoća da je Ludovik upravo to učinio.⁶⁰ Budući još uvijek nije bila punoljetna,⁶¹ u ime Marije kraljevstvom je vladala Elizabeta. Vladanje ovih dviju kraljica mnogo je bilo analizirano u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji, naročito s osvrtom na velike bune hrvatskog plemstva,⁶² tako da ćemo se mi ovdje ograničiti samo na kontakte koje je Elizabeta u to burno vrijeme održavala sa kraljem Tvrtkom.

Držanje kralja Tvrtka prema svim nemirima u Ugarskoj vrlo je teško definisati. Skloniji smo onom dijelu historiografije koji smatra da je bio pomirljiviji nego se općenito misli, no i da je istovremeno vrlo budno pratio sva dešavanja na jugozapadnim granicama njegovog kraljevstva.⁶³ Da su Elizabeta i Marija strijepile nad Tvrtkovom reakcijom dokazuje da su mu se i tokom određenih nesuglasica obavezno obraćale sa “gospodinu kralju Raške i Bosne”.⁶⁴

No, kao u tom momentu najmoćniji vladar jugoistočne Evrope, Tvrtko je i u danim okolnostima morao tražiti pogodnosti za svoju kraljevinu. Najprije je bio odlučio da razjasni odnose sa Dubrovačkom republikom. Krajem 1382. i početkom 1383. godine, Tvrtko je od Dubrovnika tražio jednog čovjeka koji bi bio vrhovni nadzornik svih njegovih tvrđava i gradova,⁶⁵ unaprijed znajući da je to zahtjev na koji oni nikada neće pristati. Kada je stigla odbijenica, naređeno je otvaranje solnog trga u Novom kao jednog načina da bosanski kralj konkretizuje svoje ciljeve unutar “solne politike”, koja je za Bosnu bila žarišni problem od 1357. godine i ustupanja solnog kumerka u Drijevi-
ma kao dijela Elizabetinog miraza. Smatramo da su Tvrtkovi agresivni potezi, poput

⁵⁹ Engel, *The Realm of St. Stephen*, 195.

⁶⁰ Joan M. Bak, “Queens as Scapegoats in Medieval Hungary”, u: *Queens and Queenship in Medieval Europe*, (ed. Anne Duggan), The Boydell Press, Suffolk, 2002, 229.

⁶¹ Žena je postajala punoljetna sa 16 godina, a imala pravo da odbije starateljstvo sa 24. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, 361. Usporediti sa: Aleksandar Solovjev, “Punoletstvo dubrovačkih građana”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, br. XII, Beograd, 1932, 179-181.

⁶² Treba spomenuti da je čitava jedna obimna studija Račkog posvećena ovim događajima (Rački, “Pokret na slavenskom jugu”), no i to da je velika većina tih radova orijentirana na hrvatsko ili ugarsko plemstvo, a niti jedna na položaj Elizabete u tim događajima. Odlična kritika dotadašnje historiografije i potenciranje motiva i rezultata Elizabetine politike dato je u radu Munk, “Kraljica i njezina škrinja”, 99-103. Također vidjeti i poglavlje “The Years of Crises (1382-1403)” u: Engel, *The Realm of St. Stephen*, 195-208.

⁶³ Бирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 151; Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 169; Ančić, *Putanja klatna*, 230.

⁶⁴ Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 275.

⁶⁵ Боровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, 318.

otvaranja trga soli u Novom te formiranja bosanske mornarice, više bili usmjereni da izazovu ustupke od strane ugarskih vladarica, nego što su mu bile u planu aspiracije prema Dubrovniku. Kraljice su se u početku pokušale oduprijeti, tako da 15. aprila 1383. godine izdaju zabranu da se sol dovozi u Novi,⁶⁶ a zatim se i žale Veneciji zbog njihove uloge u formiranju Tvrtkove mornarice.⁶⁷ Treba istaći da je ponašanje Elizabete u ovim krizama, tipično ponašanje jednog ugarskog vladara. Ona nastupa kao kraljica svoje države, ne mareći za porijeklom i interesima dinastije iz koje potiče. Da je Tvrtko ispravno ocijenio svoje snage u ovim diplomatskim igrama, pokazuje činjenica da je u njih ušao bez ijednog solnog kumerka unutar svoje vlasti, da bi na kraju iz njih izašao sa dva.

Pored Drijeva, koja su se, prema gore navedenoj elaboraciji, automatski vratila u sastav Bosne po okončanju braka Elizabete i Ludovika, drugi trg soli o kojem je riječ, bio je Kotor. Većina autora je složna da je Kotor bio cijena koju je Elizabeta morala platiti kako bi zadržala Tvrtka na svojoj strani u odnosu na ustaničke vođe u Dalmaciji.⁶⁸ Iako nije direktno zabilježeno u izvorima, smatra se da je Tvrtko dobio Kotor nakon sastanka sa palatinom Nikolom Gorjanskim marta 1385. godine u Sutjesci.⁶⁹ Tom prilikom Tvrtko je izdao povelju kojom se obavezao na vjernost svom kumu i prijatelju Nikoli Gorjanskom i ugarskim kraljicama Elizabeti i Mariji.⁷⁰ Na ovaj način, bosanski kralj je ispunio svoje ciljeve, te je u narednom periodu bio na strani Elizabete i njene kćerke. Odnos Elizabete i Tvrtka u daljem toku događaja vrlo je teško pratiti. Nemoguće je istaći da li je bosanski kralj okrenuo leđa svojoj rodici i priklonio se ustanicima zbog njenog učešća u organiziranju atentata na posljednjeg

⁶⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1861, 150-151; Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 161; Ђоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, 57-58.

⁶⁷ Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke republike*, knj. IV, Zagreb 1874, 206-207; Milko Brković, "Srednjovjekovne isprave bosansko-humskih vladara Veneciji", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 53, Zadar, 2011, 85.

⁶⁸ Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 35; Ančić, *Putanja klatna*, 230; Ђоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, 62; Brković, "Srednjovjekovne isprave bosansko-humskih vladara Veneciji", 85; Јелена Мргић, *Северна Босна 13 – 16. век*, Историјски институт, Београд, 2008, 84.

⁶⁹ Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 162-163; Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 36.

⁷⁰ "Nos Stephanus Tuarthco, dei gratia Rex Rasie, Bosnie etc. memorie mandates tenore presencium significamus. quibus expedit, vniuersis, quod matura deliberacione prehabita, puraque fide et sincera veritate, absque aliquali dolo et fraude Nicolao de Gara, regni Hungarie Palatino et iudici Cumanorum, karissimo amico et compatri nostro, in omnibus amodo et deinceps totam fidelitatem contra quamlibet personam, locis et temporibus opportunis, demptis tamen saluis et antepositis semper se ruiciis et fidelitatibus per nos illustrissimis dominabus, predilectisque sororibus nostris, Elizabeth et Maria Hungarie etc. ac Hedwigis, Polonie reginis obseruatis et perhempnaliter obseruandis, vsque vitam nostram iuxta posse exhibere, obseruare promittimus et assumimus, ac nihilominus ad omnia praemissa obseruanda nos obligamus. In cuius rei testimonium presentes concessimus litteras nostras pedentis sigilli nostri munimine roboratas. Datum in aula nostra regali Sutischa. Anno Dom. M. CCC. LXXX. quinto. Vicesima octaua die mensis Martii." Georgii Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tom X, vol. I, Budae, 1834, 260.

pripadnika anžuvinske dinastije Karla Dračkog 24. februara 1386. godine.⁷¹ Tvrtko svakako nije ni imao vremena na konkretnije akcije, jer samo šest mjeseci kasnije, 25. jula 1386. godine u bitci kod Gorjana, poginuo je Nikola Gorjanski, dok su kraljice zarobljene i sprovedene najprije u Gumnik, grad jednog od vođe ustanika, zagrebačkog biskupa Pavla, a zatim su preko Krupe sprovedene u tvrđavu Novigrad nedaleko od Zadra.⁷² U toj svojoj tamnici život je okončala Elizabeta, bosanska princeza i ugarska kraljica.⁷³ Početkom januara 1387. godine, okrutno je zadavljena⁷⁴ pred očima svoje kćerke Marije.⁷⁵ Njeno tijelo je najprije ukopano u samostanu sv. Krševana u Zadru, da bi zatim bilo prenijeto u Ugarsku.⁷⁶

Umjesto zaključka

Čitav spektar informacija o odnosima ugarske kraljice Elizabete sa svojom rodom domovinom pokazuju kako je njeno dosadašnje zanemarivanje u historiografiji bilo plod neprepoznavanja njenog značaja, zamagljenog odlaskom na inostrani dvor. Bilo da se ti podaci odnose na visoke međudržavne odnose, koje je Elizabeta za života Ludovika donekle usmjeravala, a nakon njegove smrti direktno diktirala, bilo da se oni tiču svakodnevnih situacija ili patronatstva nad umjetničkim djelima, nekadašnja bosanska princeza bila je vrlo aktivna kraljica Ugarske, koja je težila da bude uključena u sve aktualne poslove. Centralna tema našeg izlaganja jeste pitanje Huma kao Elizabetinog miraza, teritorija koji je kao nekadašnji ugarski posjed izazivao razdor u međususednim odnosima, tačnije pokušaj promocije teorije da je taj miraz bio privremena žrtva bosanskog bana, kojom je osigurao svojoj dinastiji ugledno mjesto u kolažu evropskih vladajućih porodica. Vijesti iz izvora, pravna podloga i praksa iskazana kroz poznate primjere, pokazuju da je ponuđeni zaključak utemeljen. Najburniji odnosi Elizabete i Bosne javljaju se nakon smrti njenog muža,

⁷¹ Ђоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, 64; Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 169.

⁷² Čošković, "Elizabeta", 32.

⁷³ Boravku dviju kraljica u zarobljeništvu u Novigradu posvećena je jedna stara i pomalo zaboravljena rasprava: Giuseppe Alačević, "La prigionia delle regine Elisabetta e Maria nel castello di Novigrad", *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 2-4, 1879.

⁷⁴ Postoji više teorija o tome ko je bio naredbodavac ovog okrutnog čina. Rački i Alačević prenose predanje da je riječ o Ivanu Horvatu (Rački, "Pokret na slavenskom jugu", 135-136; Alačević, "La prigionia", 135), Nada Klaić optužuje Ivana Paližnu (Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 657); dok je nama ostala nepoznata identifikacija "Giornard of Croatia" koju donosi jedna opširna enciklopedija biografija iz XIX stoljeća (Joseph Thomas (ed.), *The Universal Dictionary of Biography and Mythology*, Vol. II, New York, 2009 (2nd edition.), 839).

⁷⁵ Engel, *The Realm of St. Stephen*, 199; Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, 168; Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 154;

⁷⁶ Rački, "Pokret na slavenskom jugu", 136; Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 657; "Memoriale Pauli de Paulo patritii Iadrensis (1371-1408)", (prir. Ferdo Šišić), *Vjestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva*, god. VI, sv. 1-2, Zagreb, 1904, 22.

tj. za vrijeme obavljanja regentske uloge. Bosanski vladar u tim je događajima mnogo više profitirao, budući je dobio grad Kotor i ustvari već tada počeo svoju ekspanziju na primorske komune Jadrana. Kraljica Elizabeta imala je veoma ambiciozne planove, a to što su oni propali, prije treba pripisati historijskom vremenu u kojem se ona pojavila, vremenu velikih osvajača poput Ludovika I ili Stjepana II i Tvrtka I, nego li njezinoj nesposobnosti. Ova kraljica tako ostaje tragični lik bosansko-ugarskih odnosa druge polovine 14. stoljeća, lik u kojem su se ispreplele sve sličnosti i razlike dvaju susjednih srednjovjekovnih država i društava.

Dženan Dautović

Relations between Bosnia and Hungary through the prism of the Marriage between Louis the Great and Elizabeth, the Daughter of Stjepan II Kotromanić

Summary

Elizabeth (1335? – 1387) as the daughter of one of the most powerful Bosnian rulers, ban Stjepan II Kotromanić and the wife to one of the most glorious Hungarian King Louis I, was in the centre of complex inter-dynastic relations of two neighbouring countries. From the first mentions in the sources, this princess was linked to the area of Western Hum in the context of the dowry she would bring to the family of her future husband. This was fulfilled after her marriage to the Hungarian ruler in 1353. That part of Hum, between the rivers Neretva and Cetina remained under Hungarian rule until Louis' death in 1382 after which it was, most probably via legal inter-dynastic relations, reclaimed by Bosnia. As Queen of Hungary, Elizabeth showed her affection toward the dynasty she originated from and some authors even attribute the passivity of Hungary on Tvrtko's coronation in 1377 to her influence on the court. With her arrival on the throne, as Queen regent on behalf her minor daughter Mary, Elizabeth began a difficult struggle for the maintenance of rule and thus started a big crisis in Hungary which would finally end with the change of the ruling dynasty. At the same time, in the field of Hungarian-Bosnian relations, it was the time when Bosnia, led King Tvrtko I, reached the peak of its power and when maybe for the first time in history Bosnia dictated the conditions of her relations with Hungary. In the whirl of events, Elizabeth's life ended tragically and for a long time she represented a paradigm of failure of a woman on the throne. The truth seems somewhat different because Elizabeth proved to be a very skilful and ambitious ruler whose ideas and plans for the future of the Hungarian Kingdom failed because of a successfully conducted ambush by rebels. The marital connections of the two dynasties in Middle Ages remain a subject which deserves a research based on a broader basis since the present state of historiography is very scarce. This article represents a first attempt in Bosnian historiography to present a complete review of the life of Elizabeth, the Bosnian princess on the Hungarian court.